

החפירות בבית-ירח

(סקירה מוקדמת)

מאთ

ב. מיולר ומ. שטקליס

בחורף שעבר ניגשה משלחת החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה להגשמת המפעל הארכיאולוגי בבית-ירח (ח'רבת אל-גְּבָרָק) לוכדו של ברל כצנלסון ז"ל. בשם ח'רבת אל-גְּבָרָק נודע בפי העربים שדה החורבות, המשתרע על-פני שטח נרחב של 200 דונם בקרוב, אשר בקצתו הדרומי של ים כנרת, מעברו הצפוני של הירדן במקום מוצאו מן הים, בין דגניה א' ובין המושבה כנרת. שטח-אדמה זה, שהוא רכושה של הקן הקימת לישראל, נמצא ברשותה של קבוצת כנרת (ר' ציור א'). כאן מוקמה של בית-ירח או אריח, הידועה בספרות התלמודית, היא *Philoteria* של המקורות היווניים.



ציור א' מפת בית-ירח.

הנראה — ירידתה של העיר: יוסף בן מתתיהו אינו מזכיר אותה, אלא את שכנותה **צנברי** (*Sennabris*), שכנהה במקום החצר והמושבה כנרת (צנבריה). בנקודת הגבול הצפונית של העמק הגדול (עמק הירדן⁽³⁾), וכמוקומ-הנגיתו של צבא אספנדינוס בשנת 67 אחר ספהה⁽⁴⁾). בספרות התלמודית היא נזכרת תקופה מסוימת בשם בית-ירח כישוב של נקרים ויהודים סמוך לצנברי (*סנבררי, סנבראי*), ויש שיזהו אותה עם כנרת העתיקה; נשתרה ידועה, שבית-ירח וצנברי היו שתי ערים אבטונומיות; כמו פעמים נזכר בתלמוד תחום אריח, ולפיה הבריתה של שמורות הכהנים ישב משמר מעוזה בחמת, באrich וכפרניה (כפריה?)⁽⁵⁾.

(1) ר' פוליביו, V, 70.

(2) ר' Georgios Synkellos, ed. Dindorf, I, 559.

(3) ר' מלח' ד', ח', ב'. (4) ר' שם ג', ט', ז'.

(5) לפי בכבי נאה ע"א; אין ירדן אלא מבית-ירח ומטהו; ביר' מ"ג פ"א ע"א

החוקיות הארכיאולוגיות בח'רבת אל-כרך, שנערכו קודם שהחלה משלחת חברתנו בעבודת-חפירה שיטית. העוז כי המקום היה מיושב לא רק בתקופות ההלניסטיות והרומיות בלבד, אלא עדין בתקופה הברונזה הקדומה (באלא השישי לפסה"ג). נסתבר לחקרים, כי בתקופה הקדומה היא הייתה אחת הערים הגדולות והחשובות ביותר בצפון הארץ. מרכו של איזור פורה ומיושב ישב צפוף ושוק ששגורות-חוואן, בגלגול עמדתה הגיאוגרפית ליד מעברות הירדן, במקום הסטעפניותה של הדורך הראשית, שהובילה מארצאות הפלת והחדקל, מסוריה ומעבר הירדן הצפוני לארץ-ישראל המערבית; ואנ'נו הובילה דרך אחת מבית-יריחו לאורך עמק הירדן ועמק יודעאל לשרון ולשפלה ומשם נמשכה להלא למצרים, והדרך השניה פנתה מבית-יריחו לאודי פג'אס, נמשכה לאורך בקעת הגליל התיכון, ויצאה לאטם עכו ואל חוף ים התיכון. תושמתם לב מיווחה עוררו הכלים והחרסים מה'רבת אל-כרך השניכים לתקופת הברונזה הקדומה, שהעלו הבדיקות שנעשו על-פנוי השטח בשעת חפירת הקביש טבריה—צמה (1933), וביחוד סוג הכלים המכונים בארכיאולוגיה הארץ-ישראלית בשם כל' ח'רבת-כרך וממציניהם בוצרותיהם הנאות, בקישוט חrizים וצילוק ובטכנייקה מעולגה של החיפוי ומרקה מביקחה; אחת מתוכנותיו של סוג זה הוא האופן המיעוד של החלוף והציפה בכਬש פתוח, שבתווצאותו מתקבע רושם נאה של חילופי האצעים אדום ושחור על-פנוי הכלוי. לאור-חקירות חדשות—לאחר שנתגלו כלים כאלה גם בבית-שאן, במגידו, בעופלה, בתל אל-ג'דרה שכוריה הצוניות ועוד — נהוגים ליחס את כל' ח'רבת כרך לתקופת הברונזה הקדומה III. הינו למאות ה'כ"ז—ה'כ"ד לפסה"ג).

בדיקות השטחים בח'רבת אל-כרך לא העלו שום חרסים מהשלבים האחרונים של תקופת הברונזה הקדומה, ולכן נתබלה על הדעת הסכירה, שבית-יריח חרבה במאה ה'כ"ד לפסה"ג בקירות, במטילות בלתי-ידעוות, והעיר עמדה בחורבנה במשך אלף שנים וחדר — עד ימינו של תלמי הב'.

פרט השוב לידעוות בית-יריח העתיקה נוסף בשנת ת"ש עם גליוי מערת-קברים מתקופת הברונזה הקדומה בקובוצת כנרת; מערת קברים זו, שנחשפה על-ידי ב. מיז'יר בהשתפותם של ה"ה פ. בר-אדון וע. דוניבסקי, היכלה עצמות שרופות וחפצי־லוי מרובים. כגון תכשיטים, חמישים לכלי-חרס ומספר רב של חרסים, המתיחסים ככלות-תקופת הברונזה הקדומה II, למאות ה'כ"ז—ה'כ"ג לפסה"ג, דהיינו לפרק זמן קדום יותר מזמןם של כל' ח'רבת כרך המ羅קים אדום—שחור).

מתפרשת כנרת בגנייסרו; התיב ר' לוי והכתיב: והערבה עד ים כנרתות (יחוש י"ב ג'!) מעתה שנו בגיבוריות היוז או לא היו (אלא) בני אבותנוויות (=אבותנוויות) כגן בית-יריח ואיזובריי; ובבר' צ"ח, י"ח נאמר: מכברת ועד ים הערבה (דב' ג', י"ז). מכברת ר' אליעזר אמר: ירח, ר' שמואל אמר: בית-יריח, ר' יהודה בר' אמר: סנבראי ובית-יריח.— Klein, *Beitrag*, Ss. 38 ff.; Sukenik, R' *Philoteria*—*JPOS*, II, pp. 101 foll.; Dalman, *Orte und Wege Jesu*³, Ss. 194 ff.; Avi-Jonah, *Map of Roman Palestine*², p. 37; Alt, *PJB* 33, Ss. 78 ff.; 86 ff.;
א', ע' 18 ו-163.¹

Albright, *AASOR* VI, pp. 27 foll.; *JPOS* XV, p. 200; Wright, ⁽⁶⁾
The Pottery of Palestine from the Earliest Times to the End of the Early Bronze Age,
pp. 72 foll.; מיז'יר, תולדות ארץ-ישראל א', ע' 59 ואילך; ידיעות י', ע' 1 ואילך; קלגר,
ידיעות י', ע' 63 ואילך.²

(7) ר' מיז'יר, ידיעות י', ע' 3 ואילך; קלגר, ידיעות י', ע' 63 ואילך.

עבודת-החפירה, של משלהת חברותנו הוצאה לפועל ביזמת גוש משקי עמק הירדן, שהחליט בקץ שuber להקים בחלקן הדרומי של חרכובות בית-דריה — בית-ספר החקלאי מרכז למשקיו, וכיוון של השטח הזה, החשוב מבחינה ארכיאולוגית, חל חוק העתיקות, באו בא-יכוח הגוש במשא ומתן עם מהלכת העתיקות של משלחת ארץ-ישראל ועם חברותנו בדבר שחרור החקלאות-אדמה מאיסור הבנייה שחול עליו. גוש משקי עמק הירדן, הסכים להעמיד לרשות החברה אמצעים מסוימים ולאכسن בגדריה א' את חרכי המשלחת, שעלה יוטל התקpid לערוך את החפירות במקום. בסתו שuber החלית הוועד הפועל של הסתדרות העובדים העבריים בארץ-ישראל, שמייקרא בשם אהל ברל, בחלקן הצפוני של החרכובות, להקמת בית-גנור, שייקרא בשם אהל ברל, ב\Block הצפוני של החרכובות, ולהקדים חלק מן הקצבה למפעל זה — חפירות. הודות למאצוי של מר דוד בן-הבטה חלק ניכר של תקציב החפירות מתרומות הוועד הפועל של הסתדרות העובדים והקרן הקימת לישראל. בחודש נובמבר החלית ועד חברותנו להוציא לפועל את עבודות-החפירה, שתבוצע לוכרו של ברל צנלוון, ומנהל מחלקת העתיקות של משלחת ארץ-ישראל ניאת פמוסר רשיון למחברי סקרה זו לערך החפירות ארכיאולוגיות בבית-דריה מטעם החברה העברית לחקירות ארץ-ישראל ועתיקותיה. ביום ר', כ"ט בכסלו (15 בדצמבר), נפתחה עונת החפירות הראשונה בבית-דריה, במעמד גב' לאה מירון-צנלוון, דוד רמן בא-יכוח הוועד הפועל, בא-יכוח משקי עמק הירדן ואחרים. חברי המשלחת היו המחברים, שניהלו את העבודה, והה' פ. בר אדרון והמנגדס ע. דונצ'בסקי, במרוצת הזמן נצטרפו אליוים הגב' רות אסטרין וטרודה קרקאוואר. בעבודה עצמה עסקו חברי קבוצה כנרת, קבוצה מען (חצר כנרת) ופועלים מטבריה; כמו-כן עבדו זנמלה חברי פלוגת הנעור מעוז מאפיקים — בסך הכל כעשרים פועלים במוציע. קודם שהתחילה עונת החפירות ערכנו סיורים ובධיקות על-פני שטחן של חברות העיר ובדקנו בהיחود את החתכים של שכבות-הישוב לאורך שפת הים וב חלקו הדרומייה-המורח של משטה החרכובות; אספנו מספר ניכר של חרסים וכלי-זרור מתקופות היישוב במקום, החל מתקופת האבן הקדומה ועד התקופה הרומאית-הbynונית.

לפי ההסכם עם מנהל מחלקת העתיקות הוועד על המשלחת להפור עלה-תיניסיו שארכה 100 מ', ורבה 7 מ', ועומקה עד הקרקע הבתולה. בחרנו בנוקדה גבואה שבחלקו הדרומי של הרובות העיר, בשטח שבו יוקם בית-ספר החקלאי. אבל בהמשך העבודה הכרחינו לצאת מן המסגרת שנקבעה, והחפירות התנהלו על-פני שטח של 1,600 מ"ר (ר' ציור ב'). כדי לאפשר עבודות-חפירה שיטיתית הלקנו את כל שטח החרכובות למרובעים של 20x20 מ'; סימנו במספרים ערביים — מ-० ועד ५३ — את המרובעים מצפון לדרום, ובאי' לティנית — מ-A ועד HH — את המרובעים ממערב למזרח; שטח חפירותינו כולל את המרובעים Z49 — AA44 — AA49 ממזרח לזרם. לתועלת העבודה הלקנו את שטח התעלה הלווקט-יעור לmorphoים של ५ מ"ר, ותקענו במקום יתדות שסמננו במספריהם של המרובעים (ר' ציור ב').

בגלל ריבוי הגשמי בתנה זה (8) חפירה המשלחת בשדה רק במשך 92 ימי חפירה בלבד. בימי הגשמי המרובעים עסקו חברי המשלחת בעבודות משרד, מيون המציגות ורישומן.

החפירה נעשתה לכל אורך התעלה, בתחילה בחלקה הדרומי, ובמרוצת הזמן גם

(8) עד יום 27.4.45 ירדו בגדריה א' 647,6 מ"מ, בעוד שכמות השנתית הממוצעת היא 404

מ"מ. עליינו להוות על ידיעה זו לה פלמוגן, מנהל בית-גדרון בגדריה.

בחלקה הצפוני, וכאמור בהכרח הורחב השטח החפור משני צדי התעללה, וביחוד פ'צד מערב. מן הרואי ל'צין, כי שטח זה הוא שדה-תבואה, והוא עוד בשנה הקדומה נחרש בטרקטור. על-פני השטח לא נראה כל אבני-בנין לאחר שטוקס' כלו, וכפי שנודע לנו השתמשו באבנים בעיקר לסלילת הכביש טבריה-צפת. בשטח העליון התחליו להתgressות מריאשית העובודה חרסים ממשי תקופות שונות בתכלית, והן: תקופת הברונזה הקדומה והתקופה ההלניסטית — הרומאית. לאחר שטוחה שטח רודר העליון התחלנו ל'העמק כדי 40 ס"מ, ואך בעומק קטן התחליו להיראות שרידי בנייה, היינו יסודות ושרידים של קירות בניינים שנבנו גוויל של בזלת, ובמרוצת הזמן נחשפו גם שרידי ביצורי העיר ובינוי של לבני טין כבושים. ככל' אשר התקדמה עכדות החפירות יוכלו ל'הבדיל בין שרידי הבניה של שתי התקופות השונות: התקופה ההלניסטית-הרומאית ותקופה הברונזה הקדומה.

א' התקופה ההלניסטית — הרומאית

בתוכצתה עברות-החפירות אפשר היה לקבע את תכניתה של מערכת-בנייה, השיכת לתקופות המאוחרות. ומהו א'גנ'ון חלק משכונת העיר ההלניסטית ('ר' ציור ב'). רחוב העיר, הנמשך מדרומ-מזרח לצפון-מערב ורוחבו 10 מ', מתגלה לאורך 33 מ' בקרוב, ומשני צדדיו — גושי בניינים בניוים גוויל של בזלת: אחד — בדרום-מערבו והשני — בצפון-מזרחו של הרחוב. בראשון ראויים לתשומתך כמה קירות כפויים שלפי אחת הסברות נועדו להפריד בין הבתים הסמוכים זה על זה, אם כי אין הדבר מסתבר בכלל מקרה, כגון במרנן הגוש. על-כלה-פניט, אפשר לקבע לעת-עתה בגוש-בנייה זהה תכנית של בית אחד גדול, אשר בחיקו הדרומי-המזרחי (מרובעים AA 47-Z ו' פינת הבית — ב-46) הוא בניו בצורת מלבן, שארכו 22 מ' ורוחבו 12 מ'. הוא כולל חזר פנימי. המרפסת רבדי גוויל. ליד כתלה הדרומי-המזרחי נמצא מתקנים שונים, כגון אמבטיה של ישיבה — מיטהית — מטיבוס האמבטאות של התקופה ההלניסטית, אצבה — ובها שני משקעים עגולים, שככל אחד מהם נמצא שביד-כד חזר. ותא קטן מאחוורה, ששימש כנראה בית-כסא. משלוות צדי החצר בניוים אחד-עשר חדרים של גלים שונים, בצורת מלבן או ריבוע; ומהם יי'כו: החדר שבקצתו הצפוני של הבית (מרובעים 7-8 של התעללה), שבו נמצא מHIGH מהיצה המהלקת את החדר לשניים, אמבטאות ליד שני קירות. גומחה ועריה בקיר השישי וסמוך לה — כיריים; החדר הקטן אשר מצפון-מערב לבני'ו (מרובע 8), שבו גומחה בנוייה באחד מקירותיו הזרים, שבה נמצא מספר נייר של קל'יחרט הלניסטיים שבורים, לרוב כ-1.5 מ' גובה וכן צינור-חרס שלם; החדר הדרומי, שבין שני החדרים הבנויים בצורת ריבוע, אשר בצפון-מזרחו של החדר (ריבועים 26-27), ששימש כנראה מטבח, אם לדון לפ' קל'יחמתבח ושכבת הפיח העבה, שנמצאו בו. ב'ל' פרט את אפיקים של שאר החדרים, י'צ'ין רק שבקצתו הצפוני-המערבי של גוש הבניינים נמצא אורם בינוי בצורת מלבן, שארכו 10.70 מ' ורוחבו 3.60 מ'. יש ל'צ'ין שהבנייה מצטיינת בדרך כלל בתכנית משוכלה למדרי וביקולות תיכון, א'ק-על-פי שהבוניים השתמשו באבני-גוויל בלבד. במקומות שונים, כגון בחצר המרפסת, אפשר היה להכיר לפחות שני שלבי בנייה. אבל נראים הדברים שרק פרקי-זמן קצריים הבדילו בין האחד לשני. המציגות, ובעיקר קל'יחרט שנשתגן בחדרי גוש הבניינים הזה, ההלניסטית מפורסמת. נמצא בין השאר קדרה עם מכסה, צפתה, כדים, אנפורות, פכים, בקבוקים, קערות, צלחות, פכיות, נרות, כדין רודי שבידותינו טבועות חותמות (הוא נשתרם

כמעט בשלמותה, וידיות וזריות טבוות בחותמות, וכן מטבח תלמאית. כמה מן הכלים מרוקים או מהופכים לשחור או אדום ולפעמים מוקשטים; רובם תוכרת מקומית ומיועטת תוציאת-חוץ. באותו השטה, ובעיקר בשפק העליון, נמצא גם שברי קלי-חרס זכוכית מעיטים, שיש ליחסם לתקופה הרומאית. אבל אלה שייכים כפי הנראה ללבניין המאוחר, שעלייו ידועו להן; כמורכן נמצאה בשיטה זה כמות ניכרת של חרסים מתוקופת הברונזה הקדומה. אבל אלה בודאי היו מהשכבות התחתונות בשעת בניית הבתים ההלניסטיים ועקב החירשה. נראים הדברים, שהגוש הבנינים הנידון הוקם בתקופה התלמאית, אולי עדין בידי הצד העיר פילופטריה, ובמהמשך התקופה ההלניסטית נעשו בו שינויים ותיקונים שונים.

גוש בניינים שני מאותה התקופה נחשף מעברו הצפוני-המזרחי של הרחוב הראשי. כאן הילך ומתרגל בנין אחד גודלו, שארכו 15.50 מ', ורוחבו 16 מ', בקרוב, הפונה בחזיתו האחת לצד הרחוב הראשי ובחזיתו השניה לצד רחוב צר יותר (רחוב 4 מ'), המפריד ביניהם לבן גוש הבנינים השישי אשר מצפון-מערב לו; רחוב צר זה עבר בכיוון דרום-מערבי, חצה את הרחוב הראשי ונמשך לנראה על-פני חזיתו הצפונית-המערבית של גוש הבנינים הראשון (ר', ציור ב'). בנין הגודל שבגוש הבנינים השני יוכלו לציין שמונה חדרים, אך טרם הספקנו לברר את מהותו של הבניין. לעומת זאת כבר אפשר להפריד בו שני שלבי-בנין. לבניין זה הייתה רצפה של צורות-אבן גם בשלב הקדום וגם במאוחר, וההפרש שבין גובה שתי הרצפות הוא 15 ס' מ' בקירוב. בשלב השני נבנו שמונה אומנות. הערכות בשני טורים, שיטודותיהן נמצאו במרחיקות שוות זו מזו וכיוונם מתחאים לכיוון הקיוט של הבניין. נראים הדברים, שהאומנות שמשו לחיזוק התקירה המתומנתת של הבניין הישן, ולאחר כך נבנו גם כמה קירות עוזר נוספים. קרוב לוודאי שבנין זה הוקם בתקופה התלמאית, ואילו את בדק הבית אפשר ליחס בדרך השערה לתקופה הסיליבקית, לאחר שכבש אנטוכוס ה' את העיר. על-פני שרידי הבנינים ההלניסטיים הנזכרים, במפלס גובה במקצת, נבנה בתקופה מאוחרת יותר בנין גדול מאד, שבינוי קירותיו שונים תכלית שנייה מלאה של התקופה ההלניסטית. מהבניין הזה נשמרו רק חלקי הקיוט החיצוניים במזורה (באורך 32 מ') ובדרומ (18 מ'), הנגזרים סמוך לנקודה הריבוע 47, כמו כן שרידי קירות פנימיים בדרום ובריחוק מוקם בצפון (ר', ציור ב'); המשכו של הקיר הדרומי לצד מערב לא נמצא בשום מקום. בקיר המזרחי נמצא מפתח הבניין ולפניו שרידי-בנינה. אולי יש לסבוב, שבבניין זה איןו אלא שריד של מחנה רומי זמני. ואם לדון לפיה שברוי קל-חרס אפשר ליחסו לתקופה הרומאית הקדומה⁹. מן הרואו לציין, שركמות בלחתי ניכרת של חרסים רומיים ובינוניים ומטבע ביזנטית אחת בלבד נמצאו בשטח החפירות. מסתבר שהיישוב המאוחר היה מרכז בחלקה הצפוני של ח'רבת אל-כרכ, בעיקר במקום בית-הקבורות של כנרת.

ב' תקופת הברונזה הקדומה

שכבת-אדמה וצרורות ושרידי שרפָה מפרידים בין שרידי התקופה הקדומה לבן

(9) בדרך השערה אולי אפשר להוותו עם מחנה הומי של אספסיאנוס, במרקח שלושם, פרסה מטבריה במקומות נראות לעין המורדים ושמו *Sennabris* (יוסף בן מתתיהו, מל' ג', ט', ז'). שהרי מקומה של צנברוי (חציר והמושבה כנרת) אינו מוקם נוח למתחנה צבא, ואילו שטחה של בית-ירח, שהיה כנראה חורבה בימים החמים, יפה למפקוד זה, וכן אספסיאנוס שאדמה בויריה וווחה סיימה או לאנברוי

הבנייה החקלאית. את העבודה הזאת יכולנו לציין במקומות שונים בשטח החפירות. פרט מעניין הוביל בנקודות אחדות, גם בצפון התעללה וגם בדרומה, והוא: מציאות רובד של צרורות-נחשים, צדפים וחרסית תקופת הברונזה הקדומה שהוחלקו ונעטלו בהשפעת המים, הרובץ מעל פנוי שכבתה-האריפה העליונה של תקופת הברונזה הקדומה; רובד זה מעיד כנראה על שטפון, שהציף את שטח העיר בית-יריח, במקומות שבו חפרנו, עם הפסקת יישובו הקדום של המקום.

אשר לשידי תקופת הברונזה הקדומה בשטח הנחפר, יכולנו לקבוע בו עד היום שלוש תקופות-משנה. המאוחרת בהן מתאימה לתקופת הברונזה הקדומה III, ל'ifi התקופה של ריבית, שלה אופיני סוג כל'י ח'רבת ברך, וכנראה יש לקבוע את תاريיתה במאות ה-13-ה-12 לפסחה"ג. מבין רכבות החרסים ושבורי הכלים שהעלוינו משטח החפירות, אפשר ליחס רק חרסים ספורים בלבד לתקופת הברונזה הקדומה IV (השוויש האחרון של האלף ה-ה'). וכך- שכן לתקופת הברונזה התיכונה I (תקילת האלף ה-ה' לפסחה"ג). נראים איפוא הדברים, שהישוב הקבוע פסק בשטח הנחפר בסוף תקופת הברונזה הקדומה III.

מרובי צורות וגוננים הם שברי כל'י ח'רבת ברך, שמצוינו בכמויות גדולות בכל שטח החפירות, בין אלה המציטינים בחיפוי מבהיק רק מצד אחד בלבד, וצבעם צבע הלבנים, אדום, חום, כרכום, צהבהב וכו', ובין אלה שביהם מצוינים חילופי הצבעים אדום או חום ושחור; על חרסים רבים נראים קישוטי חריצים וצליוע, לרוב גליים ומולכניים, ויש כאלה, שביהם חרותתו, עיטור או אף חרוטות סכימתיות של דמות אדם. יש ל��ות כי מיוון כל החומר הזה ניתן לקבע שלבי התפתחות הדרגתית של סוג הכלים הזה. על כל פונים יש לציין, שתקופת כל'י ח'רבת ברך היא ארוכה מאוד במקום. לתקופה זו שייכת מערכת בניינים בחלקה הצפוני של התעללה, מהם השתמרו יסודות ושרידי קירות בניינים אבני-גוויל של בזלת. ויש לציין, שבקצתה הצפוני של התעללה, החול במרובע התעללה 17-17, נמצאו שרידי בנייה מאוחרת. זיcano ביהוד החדרים שבמרובע התעללה 14-14 ו-36-37, כגון חדר מרובע (2x2 מ') שאליו נכנסים דרך פתוח צהר, וממנו נשתרם הסף ופתח הדלת (מרובעים 15-16). החדר היה מרופץ אבני-בזלת, ובאותה הפינות מול הפתח נמצא מבורת חזית-גורן עגולה ובמרכזה — קערת-בזלת משוקעת במרקצת אבניים טנסות; בקערה נמצאו עצמות שרבורות ושכבות-פה. דרך-אגב יצוין, ש夸רט-בזלת כאלה נמצאו גם מקומות אחרים. סמוך לו לצד צפון נמצא חדר-מלבן, שבו מעצימת ביהוד האצטבה הבונייה אבני-בזלת ליד אחד הקירות (ארכה 2.35 מ' ורוחבה 0.60 מ'). שימושה — לפי אחת ההשערות — מיטה. קירות הבוניים האלה אופיניים קירות-תמיכה או אצטבות, הבוניים לפעמים מבפנים לבניין. בשכבה התקופה הזאת נמצאו, מלבד שברי כל'י-חרס מורובאים 2-2 ו-21-22, שמןנה נחשף קטע קטן בקצתה הדרומי של התעללה (ר' ציור ב'). היא בונייה אבני גוויל של בזלת: עובי מגע כדי 3.20 מ' והוא נשתרמה עד לגובה של 2 מ'. מאחוריו חומת האבן פצד דרום התחל להתגלות מעין חיל', הבוני

לתקופת-משנה קדומה יותר, היינו לתקופת הברונזה הקדומה II, מתיחסת שכבת-ישוב שאינה מכילה סוג כל'י ח'רבת ברך, וכמה המכילה דומים לאלה של הקבר בכרנתה (ר' צייר, ע' 78). לתקופת-משנה זו שייכת אול'י חומת-העיר, (מרובעים 2-2 ו-21-22), שמןנה נחשף קטע קטן בקצתה הדרומי של התעללה (ר' ציור ב'). היא בונייה אבני גוויל של בזלת: עובי מגע כדי 3.20 מ' והוא נשתרמה עד לגובה של 2 מ'. מאחוריו חומת האבן פצד דרום התחל להתגלות מעין חיל', הבוני

לבנדייט מיוושות בשמש, המשתף החוצה בצורת חלקקה, ורחבו — ביסודהו — מגע כנראה כדי 8 מ' בקרוב. פנימם העיר נמצא נציג של נדבכי לבנדייט מיוושות בשם שקירו החיצוני (הדרומי) מגע עד חומת-האבן (מרובעים 2-22). נציג זה הוא קודם לשכבה כל'י ח' רבת כרך במקום. בתוך הבניין אפשר היה לבחין שני חדרים: באחד מהם (במזרחי) נמצא כד גדול ובחוכו פק, שעמד על מצע של ארבע אבניים, ובשני-יהם חסן של כל'י-חרס שונים. כגון חמשה כדים גדולים בעלי שתי ידיות. פק-שםן מטיפוס הפלים של הקבר בכנרת ועוד — כולם כלים מתוקופת הברונזה הקדומה II, כפי הנראה מהמאות ה-כ'-ט' — ה-כ' ל' לפסה". כשהחלה נסחפה בשטח זה נסתבר, שבעומק של 30 ס"מ מתחת לרצפת הבניין הוה נמצאת רצפת בניין קדומה יותר. מצען לבניין הנידון התגלו פתולוגיות יסודות של קירות מתוקופת הברונזה הקדומה, שהוחותם עדין לא הובררה.

בעונת-חפירה זו עסנו גם בחקר שריידי ביצורי-העיר מתוקופת הברונזה הקדומה בנקודה המרוחקת כדי 40 מ' מהתעללה מצד מזרח. נתררו עובדות מעניינות בדבר חומת האבן, שהשלימו במידה ניכרת את עבדותנו בשטח התעללה (ר' ליעיל, ע' 82). כמו כן נמצא במקום זה גם שריידי חומה של לבנדייט המתיחסת לתקופה קדומה יותר, כפי הנראה לתקופת הברונזה הקדומה I. פרטם על הביצורים האלה יבואו בסקרה הבא.

נסיין של חפירה עמוקה בקצתה הצפוני של התעללה. כאשר העמכו שס' כדי 3 מ', הגיעו לירקע בתוליה. במפלס התחתון, מתחת לשכבות השריפה של ישובי תקופת הברונזה הקדומה III ו-IV, מצאו שם שרידי כל'י-חרס, שיש ליחסם לשכבות קדומות יותר של תקופת הברונזה הקדומה. אופיניים לתקופת-משנה זו הם הכלים המחופים חיפוי אדום, וביחד סוג הכלים, המשוחים משח-שבכה (grain wash), שלחם גוונים שונים, וכן סוגים קדומים של כל'י-פערור (hole mouth), כלים בעלי ידית אביק ואוון, בסיסים שטוחים, חזקים קצריים ורחבים, כולם עשויים טן פריר וחצוי, מלאת-יד או טריגית.

בסופו יזכיר עוד, כי בשעה שנחשף השטח העליון של החיל אשר מעבר לחומת העיר דרומה, נמצא קבר, במרקח שס' מטרים מהחומה, שנחפר בתחום החיל בזמנ מאוחר יותר (במרובע התעללה 1-21; לא שורטט בתכנית המצוירת). קבר זה גדור אבני-גוויל בצורת מלבן. בו נמצא שרידי פרירים של עצמות אשה ותינוק, וכן כוונת חפץ-ללאי שונים, כגון: סיר ברונזה, פלית-חרס, צמיד ברונזה, גימה של זכוכית, תשבץ עצם, דמי-חרפושית, פסלית-קוף עשוייה אבן-סבון, מכחול-ברונזה, צנצנת-פְּךָ של עצם, נתיפות וחרוזים מעשה ברונזה, ישפה, אודם, נפרית, פאיינס, גולם של זכוכית, עצם, צף וכיו"ב. קבר זה על מטען יש ליחסו, כנראה, לתקופה ההיליניסטית המאוחרת. חובה נעימה למשחת להודות לכל אלה שטיינו בדרכיהם שונות להגשים את המפעל הארכיאולוגי לזכרו של ברל כצנרטון בבית-יריחו ועמדו לימיינה של המשחת, ובראש וראשונה למר דוד רמז, שדאג למימון המפעל. ועוד הופיע של הסתרות העובדים העברים בארץ-ישראל ולקרן הקיימת לישראלי ולמנהלה ד"ר א. גרבובסקי, שהקיציבו לعبادות החפירה סכומים ניכרים: לגוש משקי עמק הירדן שעוזר להגשתה המפעל והשתף במילונו; לקבוצות דגניה א' וב', שאיכסנו באדיותם את חבירי המשחת ולהנטלת בית-הספר למשקי עמק הירדן, שהעמידה לרשויות המשחת בית למשרד. תודה מוחדת נתונה למר ש. סטולר מקבוצת כנרת ולחה' מ. ויינר (דגניה א') וא. ורדימן (דגניה ב'), שעוזרו עוזרה רבה למשחת.

תודת המחברים נתונה לוועד החברה, שקיבלו ע"פ עצמו את האחריות ל'פעול' ומצוא את הדריכים להגשים, ולמחלקת העתיקות של ממשלה ארץ-ישראל על העורה הרבה וביחסו ע"פ ששלחה את מר י. שוויגר לצלם את החפירות. כולם יבואו על הברכה!

במשך החורף והאביב התארחו וביקרו אצל המשלחת חוקרים ומתעניינים רבים, וביניהם חברי הוועד הה' י. בן-צבי, ש. ייבין, ד"ר ב. קירשנר ופרופ' מ. שובה, הה' המלטון, בנדורי, אבישיונה, איילית, ג'ונס, ממחקלת העתיקות, פרופ' נ. גליק, האבר ר. דיזל, פרופ' א. ג. סוקניק, ד. רמן, לאה צנלסון, חברי הוועד הפועל של הסתדרות העובדים, חברי החברה, חברי הקיבוצים והישובים הסמוכים, סטודנטים, תלמידי בתיה ספר ואורחים אחרים מכל הארץ. ביום שהוחתם של בא-יכוח הוועד הפועל של הסתדרות העובדים וחברי ועדת המפעלים לזכרו של ברל צנלסון נערכה גם טערכות החפצים שנתגלו בחפירות.

27.4.45

[סקירה משלימה על תוצאות החפירות בסופה של העונה תכוא בחוברת הבאה.—המערכת]